

¹² Dénes Zs.: Szivárvány Pesttől Párizsig. Budapest, 1979. 11—19; 51—73.

¹³ Paneth G.: In memoriam Dr. Hermann Imre. In: Orvosi Hetilap. 1984. ápr. 29, 1055—1056.

¹⁴ Hárdi I.: Ferenczi Sándor jelentősége a mai orvostudomány számára. In: Orvosi Hetilap. 1983. aug. 21, 2067—2070.

SIMEN DOMOKOS

ADALÉKOK A BETHLENSZENTMIKLÓSI UNITÁRIUS EGYHÁZKÖZSÉG TÖRTÉNETÉHEZ 1860-IG

Bethlenszentmiklós Fehér vármegyében, a Kis-Küküllő jobb partján, Dicsőszentmárton és Balázsfalva között fekszik. Osidők óta lakott terület; „Régen pogány volt“ emlékezik önéletírásában Bethlen Miklós.¹ A régi marosújvár—nagyszebeni hadiút mellette haladt el, régen a Küküllő völgyének egyik fontos csomópontja volt. Küküllő vármegyét a történelmi források az elsők között emlegetik; központjára vonatkozóan elterőek a vélemények. Egyesek Küküllő várát, mások a glogoveci Egur várát tartják a várbirtok központjának. Ebbe a vitába még beleszólhat a Gógánváralja felett épített, kerek bástyás alvajdai székhelyű vár is. Bármelyik is volt a régi várbirtok központja, Bethlenszentmiklós a tartozéka volt ennek a felosztása előtt, és sokáig még maradt annak a felosztása után is. A kereszténység térhódítása után a küküllői főesperességnek volt egyházközsége.

Nevét — Szentmiklós — a falu fölött emelkedő dombra épített, Szent Miklós templomától kapta. A település első írásos emlékét az 1332—1337-es évekből ránk maradt pápai tizedlajstromban találjuk. Bethlen Gergely, Zsigmond királytól örökös birtokául nyervén el Szentmiklóst, és a család annak birtokában meg is maradhatott, a település neve a tulajdonos nevével toldódott meg és lett Bethlenszentmiklós. Úgy a román — Sinmiclăuş —, mint a szász — Klossdorf²-elnevezés Szentmiklósból jött meg mielőtt a „Bethlen“ előnév hozzáragadt volna a 14. században.

Az ősi katolikus egyházközséget a szükséges anyagi javakkal, a kor szokása szerint, eleinte a váruadalom látta el. Ennek szétbomlásakor, a Bethlen család, mint a község és a templom patrónusa, gondoskodott úgy a plébános ellátásáról, mint az épületek javításáról, valamint a templomi felszerelések pótlásáról. Szentmiklós története ettől az időtől szorosán összefonódott a Bethlen család történetével. A reformáció alkalmával a családdal együtt Szentmiklós is az unitáriusokhoz csatlakozott. A 17. század elején a település lakosságának nagyobb részét a Gombóc,

Molnár, Ersek, Udvar és a Módi családok képezték, mint „ösi családok“³. Az unitárius egyházköztség patrónusa továbbra is a Bethlen család maradt, kik meghagyták, ill. kiegészítették az egyházköztség javait az jövedelmét — visszakövetkeztethetően — a következőkre: „mintegy 100 vékás szántó“, 15 hold erdő a kápolnai határban (későbbi nagy perek tárgya a kápolnaiakkal), a „Far“ nevű határrészben 8 vékás szántó, 10 szekér szénát termő kaszáló, a tetemes dézsmanegyed (quarta), a templom és, körülötte a sánccal kerített cinterem, körülötte a temető, valamint papi—kántor-tanítói telek épületekkel, ez utóbbiban volt az iskola is, két zsellérház telekkel, melyből később hármat formáltak. „Régen a quarta az egész faluból az unitárius papé volt“⁴, melynek 2/3-a a papé, 1/3-a tanítót illette.⁵

Felmerül a kérdés, hogy az unitáriusok birtokába jutott templommal maradt-e valamilyen ingó vagyon a megelőző katolikus időből. Adatok hiányában nem tudjuk. Az eddig ismert első részletes leltár 1700-ból maradt ránk.⁶ Az ebben foglalt ingóságok adakozói név szerint meg vannak említve. Egy ezüst pohár, egy ón kanna és egy ón tányér az adakozók megnevezése nélkül szerepel. Mindezek oly régiek lehettek, hogy a visszaemlékezés határát meghaladták.

A szentmiklósi unitárius egyházköztség megalakulásának pontos évét nem ismerjük. Az első ismert unitárius lelkészei közül Radnóti Biró Györgyöt 1594—1595-ből, a Mészkörről jött Szikszai Gáspárt 1596-ból és a szombatos per idejéből, 1638. máj. 9-ről, Bonyhai Györgyöt említik.⁷ Feltételezésünk szerint az első ismert unitárius lelkész említése előtti.

A templom középkori épület, a kutatások 13—14. századnak vélik. Az 1829. évben a templom javára országos gyűjtést szerveztek; a gyűjtő könyvet az akkori lelkész, Barabás Benjámín így vezette be: „240 esztendőök alatt megrongálódott templomunk...“⁸ A Dávid Ferenc halála utáni tizedik évre utalás arra enged következtetni, hogy 1589-ben már létezett az unitárius egyházköztség és a templomon nagyobb javítást végeztek.

A 17. század elején újból templomjavítást feltételezünk. Az 1723. szept. 23-i püspöki vizsgálat jegyzőkönyvében száz évre visszanyúló emlékezet kap helyet, mikor a templomra vonatkozóan így nyilatkoznak a szentmiklósi öregek: Az „itt való templomot építették Bethlen György és Ferenc urak A[nn]o 1622 vagy 28. Ezek unitáriusok voltak.“⁹ Megjegyezni kívánjuk, hogy a régi feljegyzések és jegyzőkönyvek szóhasználatában a javítást-nagyjavítást „építésnek-megépítésnek“ is szokták nevezni. Az 1747. dec. 1-i püspöki vizsgálat jegyzőkönyve kiigazítja az előbbinek tévedését: „A templomot ki fundálta és építette légyen senki nem emlékezik rája“¹⁰.

Az 1803. évi püspöki vizsgálat jegyzőkönyve, mely a legrészletesebb, nem emlékezik meg arról az időről, mikor a régi küküllői kör egyházközsegeinek nagyobb része „elveszett“ és Szentmiklós helyvárnak maradt meg a Küküllő völgyében, csupán a pillanatnyi helyzetet rögzíti: „Mater ecclesia, filiája nincs“. Ezt az időt mi az az 1638. évi szombatos per idejére tesszük.

1657 II. Rákóczi György lengyelországi hadjáratának az éve, azért nevezetes Szentmiklós történetében, mert ezen alkalommal jutott az 1631-ben öntött cirillbetűs nagyobbik harangjához, amit tévesen Rákóczi-harangnak is említenek. Az 1747. évi püspöki vizsgálat jegyzőkönyve igazít el a harang eredetét illetően: „... a nagyot s középsőt, méltóság-

gos gróf Bethlen Farkas maga hozta Lengyelországból¹¹. Részletes leírását nem ismerjük. A Lengyelországból Szentmiklóásra és Küküllődombóra került cirillbetűs harangok eredeti helyéről nem tudunk semmi bizonyosat. Ha azonban figyelmesen követjük ebben a hadjáratban részt vett széplaki unitárius ifjú Petrityevity Horváth Kozmának 1668-ban írt, „Adataiban megbízható önéletírását“, feltételezhetjük azt a vidéket, honnan a harangot elhozták. Horváth megírja, hogy „Voltak ez lengyelországi táborozásban több kártételek is: nem kedveztek itt [...] az Isten tiszteletére rendeltetett helyeknek, s az azokban lévő eszközöknek“¹². Elmondja, hogy mikor a fejedelem haditáborra CSNELOV (Csmelov?) városban volt, innen „Amíg a svéc (svéd) királyhoz jára a fejedelem, s én is önagságával, azalatt Küküllő vármegyebeli egynéhány lovasok zsákmányra kimenvén, drága sok, szép, aranyos, drágaköves marhákat (öt-vösműveket), papi öltözeteket hoztak a táborra, melyhez hasonló zsákmányolás nem esett az egész akkori zsákmányolás alatt“¹³. Ez a zsákmányolás még a hadjárat elején történt és a feltevésünk szerint ezen a vidéken kell keresni a harang eredeti helyét. A későbbiekben nem volt lehetősége Bethlennek, habár a fejedelemmel jött haza, elhozni, vagy hazaküldeni a harangot, mert az ápr. 21-én kötött egyezség szerint Rákócziéknak vissza kellett adni a lengyeleknek az elrablott egyházi kincseket és felszereléseket. A rendetlen visszavonulás, menekülés és a tatár fogságba jutás veszélye kizárja azt, hogy akkor hozhatták volna haza a fejedelem kíséretében a harangot. Egy szállítmány zsákmány hazaérkezett és abból a küküllőmenti egyházközségek is részesültek, amint az 1700. évi leltár feljegyzéseiből is értesülünk. Az illegálisan idejutott harangot ezért kellett Dombón „elásni“ és később „megtalálni“, mert a szerződés értelmében már nem adhatták ott helyben vissza. A szentmiklósi harang „a tekintély elve alapján“ Rákóczi harang lett. Tudomásunk szerint a Bethleneknek ez az utolsó adománya Szentmiklóásra. A szentmiklósi unitárius gyülekezet megbomlása 1667-el kezdődött. Ekkor fogott neki Bethlen Miklós, az önéletíró, a 31 évig tartó nagy építkezési munkálatainak. Az apja, erdélyi feudális úr, módjára szentmiklósi jobbagyokkal kezdte meg a kétszeres várfallal, öt bástyával és vizesárok-kal övezett kastélyát felépíteni a glogoveci ösvár köveiből egy régi udvarház helyére. A munkaerő nagy része tehát egyházközségi hívekből telt ki. „A nagy jobbagymunka emléket a néphagyomány napjainkig megőrizte Szentmiklóson.“¹⁴ Bethlen, Apáczai Csere Jánosnak buzgó tanítványa, izzig-vérig református volt, s már 1667-ben „prédikátor házat“ épített a kastélya mellé, amelybe a szintén Apáczai tanítványt, Uzoni Bálintot fogadta meg prédikátornak, udvari papjának. Ekkor még a faluban egyetlen református sem volt Bethlen Miklóson kívül. Az új prédikátor első áttértített híve egy Ispány András nevű, 86 éves ember volt, kinek a családneve az udvarban betöltött tisztségére utal. A református prédikátor naponta négyszer „könyörgött“ a két udvarban, de a tiszta unitárius faluban is kétszer. Iskolát is létesített „mind férfi, mind leánygyermek számára“. Az unitáriusoknak is volt iskolájuk, hiszen a dézsmanegyed 1/3-át a tanító kapta „ember emlékezet óta“. Sajnos, nevüket nem ismerjük. Megalakulván a református egyházközség, nincsen említés téve arról, hogy a földesurak azonnal elvették volna az unitáriusoktól az addig birtokot, vagy a szokásos „major-minor pars“ alapján az egyházközség javait megosztották volna. Egyelőre csak az világos, hogy az unitáriusok patrónus nélkül maradtak, ami nem jelentett mást,

mint azt, hogy ezután a híveknek kellett gondoskodniuk a régi templomuk javításáról és a templomi felszerelések pótlásáról. Ha figyelembe vesszük a jobbagysorsukért állandóan panaszkodó szentmiklósi híveket, ez a rájuk hárult újabb teher nem is mondható kicsinek akkor, mikor a hívek lélekszáma az átállókkal állandóan csökkent, nem gyarapodott.

1715. febr. 12-én a vizsgálószéki jegyzőkönyvbe Kissolymosi Koncz Boldizsár esperes ezt jegyezte fel: „A quarta a Papé¹⁵. A templom romladoxni kezdett; vargyasi Daniel Péter jelenti, hogy a szentmiklósi templom számára való „háromezer zsendely a szőkefalvi udvarában vagy on meg eddig.“¹⁶

Több feljegyzés tanúskodik arról, hogy érzékenyen érintette a szentmiklósiakat a dézsmanegyed erőszakos és törvénytelen elvétele. Szentábrahámi L. Mihály püspöknek a Mária Terézia felhívására az erdélyi kormányzóhoz 1754-ben írt jelentésében találjuk: „A papi dézsma- és dézsmanegyedek jövedelmeit nagyobbára a hazai törvények és az alkotmány [...] cikkei ellenére a földesurak az előbbi esztendőben önhatalmúlag annyira elvették, hogy alig maradt meg belőlük valami. Jelesen: Küküllő vármegyében [...] Bethlen-Szent Miklóson a dézsmanegyed emberi emlékezet óta az unitárius papé volt. 1738 körül a Mélt[óságos] birtokosok elvették azon ürügy által, hogy boldog emlékü elődeik által az ő jótetszéséig adományoztatott volt. De amint a püspök némelyek tudósításából értesült, az ottani Mélt[óságos] birtokos urak a dézsma háromnegyed részéért haszonbért fizetnek a fiskusnak, ami az Arenda-Regestrumból világosan kitűnik“¹⁷. A dézsmanegyed elvételének idejét a Koncz esperes feljegyzéséből tudjuk pontosan, mely szerint „A Bethlen-Szent Miklósi Pap quartája elvétetvén az 1737. esztendő Szent András napja hetiben“ [nov. 30], amelynek 2/3-ad része a papé, 1/3-ad része a tanítóé volt“ Kárpótlásul ugyanakkor feljegyzi, hogy a belső-emberi fizetést, „A Salláriumot a Vizitáció megjobbította“¹⁸. A belső embereket gyengén fizethették, ami meglátszik azon, hogy a jobb képességű lelkészek többet nem igyekeztek Szentmiklóstra jutni. Az 1803. évi püspöki jegyzőkönyv megörökíti, hogy a „Far“ nevű határ részben lévő 8 vécás szántót a közhatár osztáskor elvették a birtokosok, a „Pap erdeje alatt lévő circiter 100 vécás szántó a régiebb időben a felső udvar által elfoglalódott s ma az Udvarnak Kápolnai Emberei bírják“. Az elvétel idejét nem ismerjük, mert évszám nélkül örökítették meg az önkényeskedéseket¹⁹.

A nehéz idők küzdelme látszik meg Szentmiklós további történetében. „A templom ruinában vagy on, melynek a mennyezetére vettenek száz szál deszkát“ tudósít az 1747. dec. 1-i püspöki vizsgálat jegyzőkönyve.²⁰ A templomjavítás pontos évét nem ismerjük, a munkálatokat az 1750—1760. évek közé tesszük. Megjavították a fedélszerkezetet, mennyezetet és a falakat.

A megjavított templomból hiányoztak az eddig szétfoszlott terítők és a szőszékkorona. Szegénységükből nem telt ezeknek pótlására, a helybeliek segítségére siettek a környékbeli unitáriusok is. 1758-ban szentbenedeki Détései István egy keszkenőt, Udvar Györgyné egy asztalra való székely kendőt adott. E körül az „Ott lakó öreg Csatlós Györgyné egy gyólc s abroszt adott“, „A prédikáló széken van egy fekete posztó, melyet Felvinczi Sigmund úr és Szabó János uramék adtak“. Bíró Jánosné egy vászon kendőt és az Úr asztalára egy abroszt adományozott²¹. Magyari Andrásné egy csipkés gyapott kendőt juttatott az egyházközség-

nek, 1764-ben a dicsőszentmártoni unitárius egyházközség a régi „deszkából való szószerk koronáját“ átengedte, valamint két használt de még jó állapotban lévő szószerkterítővel toldotta meg adományát.²²

A szentmiklósiak szegénységükhöz mérten jól gazdálkodtak. Szőlősük nem volt, de minden évben van borszámadásuk, amit kölcsönbe, kamatra adtak ki. Több évben 100 vedernél (1000 liter) többel is gazdálkodtak. A kápolnai erdőjük fáiból minden évben adtak el haszonfát: csebrek és kádak abróncsának valót, somfát miből a molnárok a fogaskerek fogait készítették, szőlőkarónak valót, stb. Az erdő különben tartalékalapul szolgált, amihez csak esperesi engedéllyel nyúlhattak a legnagyobb szükségükben. Az apró javításokat, a nem nagy szaktudást igénylőket, helyi hozzáértőkkel végeztették el a befolyt kamatok erejéig.

1787-ig nem találunk említésre méltó feljegyzést az egyházközségről. Ez évben jegyzi meg az esperesi vizsgálat, hogy az egyik harang csapja nagyon megromlott; a templomon nincsen megfelelő zár, és a templom fala nagyon meghasadozott állapotban van. Ennek okát abban látják, hogy a hívek nagyon közel temetkeznek a templomhoz. Meghagyta az esperes, hogy ezután legkevesebb jó öt öl távolságon kívül legyen a sír ásás.²³ Az 1790—1792-ös évek között nem kaptak lelkészt, feltehetően az itteni nehéz sors, a templom javításának a terhe riasztotta el a lelkészeket Szentmiklóstól. A környékbeli lelkészek sorra végezték az itteni szolgálatokat. Ezzel a helyzettel nem voltak megelégedve a hívek, 1792-ben lelkészt kértek a Püspöktől, aki teljesítette kérésüket. Az új lelkészrel hosszú időre beütemezett templomjavítást terveztek. Erre a javításra 1793-ban Haranglábrol is adományoztak.

1800-ban zsendelyezték és „templom pincére“ egy zár javítására eszközöltek kiadást.²⁴ Három évre rá a templom körül, betelt régi sáncot kiásták és „a legények számára készített karzat bedeszakázott.“ Ebben az évben az esőzések miatt akkora sár volt, hogy az esperesi vizsgálószerk szekerét a legények kellett, hogy a faluból kivontassák. 1806-ban a vizsgálószerk csak egy gyermeket talált az iskolában. A torony nagyon megromlott állapotban volt. Javítottak, 27 ezer zsendelyt és 18 ezer zsendelyszeget dolgoztak fel a helyi mesterek, több mint 180 forint költséggel. A következő évben feljegyzik: „Az épületek revideáltattak“, a torony zsendelyezése és tornácának készítése folyamatban van. Panasztoltak a belsőemberek, hogy a bérhordáskor az egyháziak nem jelentek meg, „megítélni a kévéket“, s ezért egyesek 6—7 kévéjéből nem jött annyi szem, mint egyetlen rendes kévéből. A grófi udvar ez évben is, régi szokás szerint, a „korcsmáltatást Szent Mihály napjától Ujj esztendeig“ átengedte a három szentmiklósi egyházközségnek. 1809-ben a tanítóra panasztoltak a hívek, nem azért, mert az iskolában csak 6 tanítványa van, — a többi „a rongyosság s a nagy szükség miatt nem tud feljárni“, — hanem mert amikor a lelkészt helyettesíti, csak „olvas, de botránkozta-tóan“. Mivel Boros András kántor-tanító rövidlátó volt, a vizsgálószerk meghagyta, hogy „Mikor homályos idő van csak imádkozzék, de ne olvasson“. Az 1810. évi jegyzőkönyv számadása zárja le a javításban eltelt éveket. A templom igen szép renovatioval találtatott“, továbbá megjegyzi, hogy az épületek is mind rendben vannak. A kőműves munkájának díja a mész árával együtt 110 forintnál több volt.

Az 1811. év nevezetes maradt az egyházközség életében: leégett a lelkészi és a kántortanítói lakás. Sejteti a feljegyzés, hogy ugyanakkor a melléképületek is leégték. A lelkészi lakást a következő évre „egészen

megkészítették“, de nem akartak nekifogni az iskola-tanítói lakás felépítésének, pedig „... a Mester egy más vallású urak földjén lakó nyomorult ember háta megett lakik.“ Arra kérték az esperest, hogy helyezze el a tanítót, a fizetését pedig lakásának megépítésére és a lelkési fizetés megjobbítására fogják fordítani. Az esperes nem hagyta jóvá a kérést, mert „van annyi módja az egyházközségnek“ hogy ebből a nagy kárból megújuljon. Dónáth Ferenc, a sárosi és dombói egyházközségek is segítenek készpénzzel a szentmiklósiakon. Az építés elhúzódnása miatt a tanító szorult helyzetbe került, mert „...már kétszer adták ki az útját“ és hiába kéri, hogy egy unitárius ember fogadja be a házába. 1812-re a tanítói házat is felépítették. Ekkor jegyzőkönyvelik, hogy a templomból elveszett a pulpitusról (énekítő szék) egy nyomtatott zsoltár, a tűz alkalmával a keresztes kanna fedele, a lelkési lakon egy fogas, az énekezői lakásban egy fogas és egy asztal égett el a köztalamból.²⁵ 1814-ben készült el rendesen a tanítói lakás, be van fedve, megtapasztva, benne paraszt kályha s az ablakon lantorna. Ugyanakkor értesülünk arról, hogy az egyházközségnek három zsellérháza van. 1815-ben Érsek István gondnok és Gombotz Márton egyházi ügy vélik, hogy „a tűz által földig elpusztított papi s mesteri fundusokat jó móddal megépítették és lemondanak.“ Tulajdonképpen a tanítói lakás végleges megoldása csak egy évvel később következik be, mikor az alacsony helyre épített iskolai célt is szolgáló lakást, melybe esős időben befolyt a templom dombjáról a lefolyó víz, kicserélik az egyik zsellérházzal.

A szentmiklósiak szegénységükben is büszkéek voltak lelki vezetőikre, nem túrták azt, hogy „megbotránkoztatassanak“. 1815 nyarán a tanítót kétszer is megfogták a határon, hogy lopott, e miatt a reformátusok csúfolják az unitáriusokat. Fel kell figyelni Szentmiklóson arra, hogy a hívek a belsőembereket mindig azzal a mértékkel mérték, hogy ha jobbak nem is, de olyanok legyenek, mint a reformátusok. Ebből az igényből fakadóan az 1798-ban kinevezett tanítót, Szentgyörgyi Józsefet nem fogadták el, mert „egy hásártos, papjaival és ecclésiájával veszekedő, és nem hiszi az Ecclésia, hogy az itt lévő Reformata Ecclésiájának a megitélése nélkül itten tarthatná“. 1825-ben a „megbotránkozató Mestert“, — káromkodott —, az esperessel felfüggesztetik. A felekezeti vegyes családu egyházközségben 1822-ből jegyezték fel egy békességet rontó vitát, a lelkész arra panaszol, hogy a református embernek unitárius felesége „megkívánja“ az unitáriusok egyházi szolgálatát, de nekik semmit sem fizet, míg a férje lelkészének egész „képét ad“.

A 19. század elején a jegyzőkönyvekből kitűnik a jobbágyok nehéz helyzete: „A legények el voltak foglalva a robottal“ (még vasárnap is): Félték „a katona fogdosástól“; „Robotaik miatt a gyermekek nélkül el nem lehetnek“, „A gyermekek többnyire ruhátlanok“.

1823-ban szélvihar rongálta meg a templom fedelét, amit ebben az évben ki is javítottak.

1827 és 1828-ban a templom állapotát így jegyzőkönyvelik: „... összehasadozva, arkusa csaknem leszakadó félben, tornyának is egyik oldala végig felhasadva;“ „a falai is annyira meghasadoztak és elváltak egymástól, hogy a belé járásra nem tartatik barátságosnak. Önerőből nem tudták volna a javítást elvégezni és ezért a Püspökhöz követet küldenek, hogy a gyűjtésre engedélyt nyerjenek²⁶. A következő évben kezdik meg a gyűjtést; Módi János és Sütő András 74 forint 39 krajcárt, Udvar István és Szabó József 105 rénes forintot és 2 krajcárt gyűjtöttek.

Mivel pénzalapjuk a gyűjtéssel sem volt elegendő a nagy javítás elvégzésére, ezért a hívek kérésére az esperesi vizsgálószték megengedi, hogy az erdőjük egyharmadát eladják készpénzért. A következő évben bevételeztek az erdő fáiból 438,36 magyarforintot. A javító mestert leelőlegezik, meszet és vasat vettek és egyezség szerint bort és pálinkát adtak a mesternek. 1831—32-ben végezték el a nagyjavítást. A költségeket a hívek boradománnyal pótolták, Réz Sámuel, Mártonfi Gergely, Martonosi Gergely és neje Koncz Zsuzsanna, Koncz Pál és az ádámosi egyházközség készpénzzel segítették a szentmiklósiakat. Vettek a „Templom falát egybefogó kőcsnak“ vasat, kilenc ezer téglát, tutaj fát, zsindehyt, meszet, lécet és zsindeleyszeget és két ezer cserepet. Kifizetést eszközölnek „a kőmíves pallér Ágoston Lászlónak“, „A templom fedelét felemelő ácsnak“, a kovácsnak és a vámpénz is őket terhelte. Újra deszkázták a templom padoztatát, a torony két emeletének a padlóját kicserélték és a templom párkányzatát is újra deszkázták. E javítási munkák alatt végezhető el a falak megvasazását, a torony nyugati falának egy lábbal való megtámasztását és a meglévő templom pincéjének az elfalazását. Az 1831—32-es javítási költségek pénzben 1152 rénes forintot tettek ki, ami mellé számítjuk a naturálékat is (bor, pálinka, fuvar, étel, szállás stb.). Pénzmaradvánnyal zárták a javítást. „A templom renoválásában ezen kitsin Ecclesia ditséretes szorgalmatosságát mutatta“ örvendezik a vizsgálószték 1832. jan. 7-én és az év végén, dec. 7-én a következőkkel zárja le a javítási nagy munkálatot: „Ezen B. Sz. Miklósi kitsin Ecclesia romladoszó félben volt Templomát példás buzgósággal és szorgalmatossággal már meg újította“.²⁷ Megjegyzendő adatnak tartom, hogy „a Sós kúthoz“ 11 szál deszkát adtak a javítás utáni évben, és az általános gyakorlat szerint meghagyták, hogy mikor a számadó gondnok pénzt ad ki az egyház ládájából, legyen jelen mindig két presbiter és a lelkész.

1836-ban értesülünk arról, hogy a javítás után 118,13 Mforint pénzmaradvány maradt az egyház ládájában. 1838-ban Mártonfi Gergely a cinterem mező felőli kerítéséhez sásfákat és cserefakarókat adományozott. Ez évben 8 napig, a következőkben 7 napig zsindeleyeztek helybeliek a templomon. 1841-ben készítették el az új, festett „Éneklő kart“

1842-ben újabb javítást terveztek. Mielőtt megkezdték volna a munkálatokat, rendezték a természetbeni belsőemberi fizetéseket. Utána az iskola körül csináltak rendet, mert külön iskola épületük nem volt, a gyermekek a tanítóhoz kellett járjanak, de ennek „ügyefogyott fia gyakorta illetlenül bánik velek“. A vizsgálószték jegyzetkönyveli, hogy a torony szarvazata rossz, megújítandó. 1844-ben a lengyel harang tengelyét ki kellett cserélni. 1845. nov. 28-án megengedi az esperesi vizsgálószték, hogy az erdőből megint egy részt eladhassanak, mert a „Nemrég megújított templom mellett lévő torony meg fog újíttatni“. A torony megújíttatott, 1846. dec. 7-én számolnak el a javítással. Az erdő fáiból 452,60 forintot bevételeztek. Költöttek zsendelyre, „A torony falát vízmértékre hozó kőmívesnek“, „A kovácsnak a Toronyra tett munkájáért“, „Nikolai Mátyás ácspallérnak a torony elkészítéséért“, a gömb feltevésekor a muzsikusra, összesen 558,30 forintot készpénzben, és a szerződés szerinti naturálékat is megadták. Adósságuk nincs. „A templom jó állapotban, a torony újjól szarvazva, befedve újj gombbal ellátva“²⁸ Az 1850. évi esperesi jegyzetkönyvből ide kíváncozik: „Számoló Gondnok Udvar István és Egyházi Gombotz Márton 4 Esztendő alatt ditséretesen folytatott Hivatalokat kitüntették a torony felemelése, újbóli szarvazása, befedése, a

papi és mesteri telkek jó móddal lett bekerítése s több romlások javítása által“, lemondottak hivatalukról.

1846-ban készült el az egyházközség első pecsétnyomója.

1847-ben az egyházközségben püspöki vizsgálószerk indult, mely Adámosnál ismeretlen oknál fogva, abbamaradt, s így Szentmiklóson a fogadási költségek „kárba vesztenek“ a számadás szerint.

1846-tól 1850-ig nem volt vizsgálat Szentmiklóson. Fodor Sámuel tanító részt vett a forradalomban. A harangot elvitték, keresésére később követet küldtek; (a keresőnek útiköltségét Kolozsvárra és Nyárad-szentbenedekre, a „biztosoknak“ és a „biztonságoknak“ kifizetést eszközöltek.) 1853-ban is még keresték a harangot, eredmény nélkül.

1853-ban készülnek egy orgonát beszerezni, erre a célra 60 forintot kölcsönöznek ki a pénztárból. A belsőemberi fizetést egy napszámmal megjavították. 1856-ban az orgona beszerelését ünnepelték meg. Erre az örömmre megjavították a templom fedelének egy részét, melyre 29 ezer zsindelyt és 322 lécet dolgoztak fel. 434 forintot vételeztek be az erdő fáinak újabb eladásából az egyesek adománya és a meglévő készpénzükhöz mellé. Az orgonát Berethalmán készítették el, Metz Vilhelm orgonaépítő mester által. Az ez évi vizsgálószerk az új orgonát így jegyzi be: „Továbbá ezen egyház buzgó Hívei nagyobb részin egyes Adományokból egy 6 változatú Orgonát készítettet, mely a Templom Keleti Karát ékesíti“.²⁹

1859-ben megjegyzi a vizsgálószerk, hogy a templom fedelének egy része újítást kíván. Ez évben találjuk első nyomát annak a körben elterjedt szokásnak, hogy a gondnok és az egyházi tiszttségük után fizetést vettek fel (15 forint)³⁰.

A gyülekezet életét 1851-ben egy templompad vita zavarta meg, mikor az ősi Ersek és a Dombórol beköltözött Miklós családok közt veszekedés támadt. Esperes a dombói lelkészt küldte ki a vita elsímitására, amit sikeresen meg is oldott.

A 17. század után a 19. század volt a szentmiklósi gyülekezet megélhetőségének a próbaköve. A próbát kiállták a templomjavítások, orgonabeszerzés idején, az évről évre szaporodó, beiskolázott gyermekek növekvő számában, az egyházfenntartásban, az adakozó készségben, az egyház szertartásainak az igénylésében és a jóra való törekvésben.

Az anyakönyveket 1780-ban, a Rendeletek Tárárt 1792-ben fektették fel. A belsőemberek fizetése 1803-ban a gyengébb egyházközségek közt volt. A lelkész fizetése 114 forint 47 krajcár, az énekvezér-tanítóé 99 forintot 12 és 1/2 krajcárt tett ki. Ekkor az egyházközségnek 25 egész családja (egész béres) és 5 félcsalád-vegyes családja volt. A püspöki vizsgálati jegyzőkönyv részletes leírást ad az egyházközség ingó és ingatlan vagyonáról.

Az egyházközség lélekszáma a 17. század végén a kör négy legkisebb lélekszámú egyházközsége közé tartozott, nem érte el a 100 lelket sem, 36 családban 98 lélek volt. Az 1760-as évek körül a lélekszám 134-re emelkedett. Mivel az 1847. évi püspöki vizsgálat elmaradt, az ez évi lélekszámot nem ismerjük. 1877-ben a hivatalos kimutatás szerint 277 lelket tartottak nyilván. Az 1890. évi nyilvántartásunkban 321, az 1908. évben 432 lélekkel szerepel. Ez utóbbi évben 100 gyermek van nyilván tartva.

Az egyházközség belsőemberei közül a következőknek nevét ismerjük 1860-ig.

Radnóti Bíró György	1591—1595
Szilkszai Gáspár	1596
Bonyhai György	1638
Szentmártoni Pál	1663
Szentpáli Ferenc	1672
H. Szentmártoni János	1696—1698
Kolozsvári Pesti Sámuel	1702—1711
Vernes István	1711
Tordal Székely Mihály	1720—1723
Szentiváni János	1723—1725
Halmágyi János	1726—1734
Ajtai István	1734
Kövendi Kis Mihály	1735
Cserel Sámuel	1737
Eperjesi György	1740—1744
Arkosi Tamás	1744—1747
N. Erneyi Kelemen Zsigmond	1754—1759
Szilkszai Gáspár (?)	1756
Sárosi Benedek	1759—1765
Ilyefalvi János	1765—1781
Sz. Lászlói Vitális Miklós	1782—1789
+ Nagy Elek	1789—1790
Kapás György	1792
Kocsis Miklós (Mihály?)	1795 (1818)
(Kapás György?)	1820/
Városfalvi Gedő István	1820—1827
+ Arkosi Barabás (Balázs) Benjámín	1827—1853
Györfi Lajos	1853—1857
Molnos István	1857—1891

KANTORTANÍTÓK:

Koncz Péter	1785—1792
Szabó István	1792
Ilyefalvi János	1792—1793 +
Bató József	1793
Szentiványi Mihály	1794
Kovács András	1794
Ziányi Mihály	1799
Sipos Dániel	1800
Mikó József (Imre?)	1809—1811
Boros András	1811—1816
Vitális József	1816—1820
Barra Sándor	1821—1824
Fodor Sámuel	1824—1838
Tiboldi István	1838 —
Csép Mihály	1846—1848
Urmösi Abraham	1850—1853
Budai István	1854—1863

JEGYZETEK

¹ Bethlen Miklós *Onéletrása*. Bukarest, 1972. 142.

² Altalában úgy vélik, hogy a szász elnevezés — Klossdorf — a „Miklós” névnek egy lerövidített és átfordított formája. Ezt a véleményt nem kívánjuk kétségbe vonni, de megfontolásra készítetnek az alábbiak. A szászok kevés falunév fordításában toldották meg a település nevét a falu, Dorf-utónévvel, ha az eredetileg nem volt benne. A rövidítéseknél is figyelembe vették az eredeti névalakot (pl. Kreuz — Sajókeresztúr). A településnevek átfordításakor figyelembe vették az eredeti elnevezést. Ami megfontolkoztató az nem más, mint az, hogy a német „Kloss” magyarul „gombóc”-ot is jelent. Szentmiklóson élt egy ősi család, melyet a múlt század közepén is „Gombóc”-nak írtak az egyházközségi iratokban. A Kükküllő vármegye birtoktestéből falvaknak kiszakított legrégebb területek javarésze, a legrégebbek, egy keresztnév és a „falva” vagy „telke” összetételben maradtak ránk, mint pl. Balázs-falva, Péter-falva, Szöke-falva, Pócs-falva, Mike-falva, Abos-falva, Dés-falva, Balázs-telke stb. Hasonlóan az előbbiekhöz „Gombóc-falva” is létezhetett. Az ősi település nevét a szászok betelepülésekor még használhatták a környéken; a szászok annál szívesebben nevezték Szentmiklóst Klssdorfnak, mivel a ritka németes rövidítés és a gombóc német szó egybehangzott.

³ Nagy Béla: *A bethlenszentmiklósi unitárius egyházközség története*. Kézirat. 2.

⁴ A kükküllői egyházkör püspöki vizsgálatának jegyzőkönyve 1803-ból (a 3-as szám megkopott, alig olvasható, lehet 8-as is, a dolgozat írója 1803-nak veszi), Bethlenszentmiklós fejezeténél (A továbbiakban: Püsp. jkv. 1803.) A szőkefalvi unitárius egyházközség irattára. Lásd még: „Bona Consignata...” kezdetű, 1700-ban Kissolyosi Koncz Boldizsár dicsőszentmártoni esperes által kezdetű kézirat munká (a továbbiakban: BonCons), a dicsőszentmártoni unitárius egyházközség irattárában. 14 és 54.

⁵ BonCons 14.

⁶ Uo.

⁷ A volt kükküllői unitárius egyházkör lelkészeinek névjegyzéke a legrégebb időktől. Kézirat, a szerző összeállításában.

⁸ Nagy B.: i.m. 4.

⁹ Kelemen Lajos: *Legrégibb adataink unitárius templomainkról püspöki egyházvizsgálati jegyzőkönyveinkben 1789-ig*. In: Keresztény Magvető (továbbiakban: KerMagv) 54. évfolyam (1922), Kolozsvár, 171.

¹⁰ Uo.

¹¹ KerMagv: LIV. (1922), 171. Megjegyezzük, hogy az egyházkör másik cirillbetűs harangja is lengyelországi kell legyen és hasonló úton-módon kerülhetett Kükküliödombóra.

¹² *Emlékezetül hagyott írárok. Erdélyi magyar emlékirók*. Válogatta, bevezetővel és jegyzetekkel szerkesztette Veress Dániel. Kolozsvár-Napoca, 1983. 342.

¹³ Uo. 346. Itt kívánjuk megjegyezni, hogy az 1700-as BonCons leltára szerint, az emlékezet alapján, több egyházközségünkben jegyezték fel „Lengyel” sáhos abroszt, terítőt.

¹⁴ B. Nagy Margit: *Reneszánsz és barokk Erdélyben*. Művészettörténeti tanulmányok. Bukarest, 1970. 166.

¹⁵ BonCons 14.

¹⁶ KerMagv LIV. (1922), 171.

¹⁷ Jakab Elek (közli): *Szent-Abrahámi Mihály unitar. püspök fölterjesztése az unitáriusok közalapjairól 1754-ben*. In: KerMagv XXXII. (1897) évf. 203.

¹⁸ BonCons 52.

¹⁹ Püsp jkv 1803.

²⁰ KérMagv LIV. (1922), 171.

²¹ BonCons 14 Udvar Györgyné és Csatlós Györgyné szentmiklósiak; ifj. Décsi István szentbenedeki patrónus, aki az ottani tornyot Váró Mózesrel 1747-ben újraépítette, és az egyik harangot öntette; Szabó János 1732-ben a dicsőszenzmártoni nemesek között van nyilvántartva; a Magyarai család teremi és újfalvi patrónus.

²² A dicsőszenzmártoni szószékkorona a mostaninak (1764-ben készült) az elődje volt, feltehetően a 15—17. századokban készülhetett.

²³ Küküllői Unitárius Egyházkör jegyzőkönyve. Jelzése: II/a/2; a dicsőszenzmártoni unitárius egyházközség irattárában. 22.

²⁴ Uo. A jegyzőkönyv szerint a „Templom pincéje“ kifejezés nem jelenthet mást, mint a templom kriptáját, mely a Bethlen család temetkezési helye volt.

²⁵ Uo. 252.

²⁶ Uo. 87.

²⁷ Uo. 213.

²⁸ Uo. 60.

²⁹ Uo. 382.

³⁰ Uo. 428.

ADORJÁNI RUDOLF

(közlő)

A KERESZTÚRKÖRI EGYHÁZKÖZSÉGEK VAGYONLELTÁRA A XVIII. SZÁZAD UTOLSÓ HARMADÁBÓL

Az utóbbi időben a Keresztény Magvető oldalain egyre több, az egyházközségek történetére vonatkozó levéltári anyag jelenik meg. Az alábbi adatközlés, amely a ravai egyházközség levéltárában levő félret nagyságú 364 lapot tartalmazó kéziratot nyomán készült, az akkori keresztúri egyházkörré terjed ki.¹

A jegyzőkönyv-kötet két részből áll. Az első rész az 1—268. lapig a keresztúrköri harminc egyházközség ingó és ingatlan vagyonának leírását tartalmazza. Innen a 324.-ig a lapok üresek. A második rész a 325—349. oldalakon egyházi rendszabályokat tartalmaz.² A 361—362. oldalon a vagyonleltár alfabetikus tartalomjegyzéke található Közlésünk tárgya az első rész.

A jegyzőkönyv létrejöttének szükségességét és tartalmát a kötet latinnyelvű, kopott, alig kiolvasható címdala jelzi:

¹ A ravai egyházközség levéltárában a „Neiroff“-féle leltár II. ívének 1. sorszáma.

² „Constitutiones Consistoriales Anno 1774“ cím alatt.